

Aysu Əliyeva¹

III SİNİF AZƏRBAYCAN DİLİ FƏNNİ ÜZRƏ MƏZMUN STANDARTLARININ TƏHLİLİNDƏ PSIXOLOJİ YANAŞMALAR

Təlim fəaliyyəti prosesində, ümumiyyətlə, insan həyatında kiçik məktəb yaşı dövrü xüsusi yer tutur. Kiçik məktəb yaşı mərhələsi (6–10 yaş) nəzəri biliklərin əsasında bütün psixi və idrak proseslərin inkişafı üçün təməl hesab olunur. Bu yaş dövründə təlim aparıcı fəaliyyət növünə çevrilir. Təfəkkürün inkişaf dərəcəsi şagirdlərin zehni inkişafının əsas göstəricisidir. Bu yaş dövründə təfəkkür proseslərinin lazımi səviyyədə inkişaf etməməsi şagirdlərdə təlim müvəffəqiyyətsizliyi, təlimə marağın itməsi, motivasiyanın aşağı düşməsi və s. hallara səbəb olur [5, s. 141].

Kiçik məktəb yaşı mərhələsində uşağın fiziki inkişafı ilə paralel, psixoloji inkişafında da dəyişikliklər ortaya çıxır. Məktəbəqədər yaş dönməndə aparıcı fəaliyyət oyundur. Uşaq oyun vasitəsilə həyatı bacarıqlara yiyələnir. Lakin ibtidai sinif dövrünün başlaması ilə təlim əsas fəaliyyət rolunu oynamağa başlayır. Oyun dönməndən birbaşa çıxıb təlim dönməinə başlamaq şagirdə bəzən adaptasiya problemləri ilə müşayiət olunur. Məktəbə başlaması ilə paralel kiçik məktəblinin təfəkkürü və nitqi bir-birilə əlaqədə inkişaf edir. Şagirdlər müəyyən informasiya, bilik, bacarıq əldə etməklə paralel, onlarda təfəkkür inkişaf etdirilir. Kiçikyaşlı məktəblilərin təlim materiallarını düzgün dərk etməsi təfəkkürlə bağlıdır. Bu idrak prosesinin inkişaf etdirilməsində ibtidai sinif müəlliminin əməyini vurğulamalıyıq. Təcrübəli müəllimlər şagirdlərə öyrənmənin yollarını öyrətməyə istiqamətləndirir. Eyni zamanda onlarda axtarışa, tədqiqatçılığa, problemli situasiyanı həll etmək bacarıqlarının inkişafına qabil olurlar.

Praktikaya əsaslanaraq deyə bilərik ki, II sinfin axırı, III sinfin əvvəlində şagirdin zehni inkişafında sürətli dəyişiklik baş verir. Xüsusilə bu dönmədə rəsonal təfəkkür, intellektual fəaliyyətin ön planda olması təlim fəallığının artmasına müsbət fonda təsir edir. Təlim prosesində təfəkkürün qabaqcıl rol oynaması digər idrak proseslərindən olan diqqət, hafizə, qavrayış, təəvvür və təxəyyülün də tərəqqisinə vəsilə olur. Psixoloq D.B.Elkonin “Təfəkkürün yeni, daha yüksək pilləyə keçməsinin hesabına bütün digər psixi proseslər yenidən qurulur, hafizə fikirləşən, qavrayış isə düşünən olur. Təfəkkür proseslərinin yeni pilləyə keçməsi və bununla bağlı, bütün digər proseslərin yenidənqurulması, kiçik məktəb yaşı dövründə əqli inkişafın əsas məzmununu təşkil edir” [4, s. 203].

Məzmun standartları təhsilin bütün səviyyələri üzrə müəyyən edilmişdir və o təhsilalanların bilik və bacarıq səviyyəsinə qoyulan dövlət tələbidir desək heç də yanılmarıq. Məzmun standartları elə təhsil standartlarıdır ki, onlar dövlət tərəfindən müəyyən edilir və burada əsas məqsəd təhsilalanın təlim prosesində əldə edəcəyi biliklər və onların bacarıqlara çevrilməsi işini düzgün istiqamətə yönəltməkdən ibarətdir. Hər bir dərstdən öncə müəllim mövzuya uyğun müəyyən edilmiş məzmun standartlarını gerçəkləşdirən standartlardan bələdçi kimi istifadə edir. Məzmun standartları müəllimləri mövzunun məzmun aspektlərini dəqiqləşdirməyə yardımçı olur. Belə ki, müəllim konkret olaraq bilir ki, bu dərş ərzində şagirdin nail olmalı olduğu zəruri biliklər və bacarıqlar hansılardır.

Məzmun standartlarının reallaşdırılması şagirdlərə təkcə bilik vermir, eyni zamanda idraki bacarıqların artmasına və psixoloji keyfiyyətlərin yüksəlməsinə gətirib çıxarır. Biz bu irəliləyişi məzmun standartlarının psixoloji təhlilində daha aydın görə bilərik. Məzmun standartlarını təhlil etmək bizə icazə verir ki, standartların reallaşmasına psixoloji və pedaqoji mövqedən təhlil edib, şərh verə bilək. Məzmun standartları təlim əsnasında reallaşdırılarkən şagirdə psixoloji və idraki bacarıqların inkişafına, təkmilləşməsinə səbəb olur. Azərbaycan dili təliminin məqsəd və vəzifələrinə uyğun olaraq, məzmun xətləri təhsilin bütün pillələri üzrə aşağıdakı kimi təyin edilmişdir: dinləyib-anlama və danışma; oxu; yazı; dil qaydaları. III sinif Azərbaycan dili təlimində “Dinləmə” məzmun xətti üzrə psixoloji təhlil apararkən bu nəticələri əldə etdik.

➤ Şagird dinlədiyi və oxuduğu mətnləri müqayisə edərək, oxşar və fərqli cəhətləri müəyyən etməyə qadir olur. Müqayisə iki və daha çox detal üzərində aparıldığı üçün burada diqqətin paylanması prosesi baş verir. Beləliklə, diqqətin həcmnin artması ilə nəticələnir. Şagird müqayisə etməklə tənqidi təfəkkürünü və analiz bacarıqlarını təkmilləşdirir. (1.1.1)

➤ Qeyd götürməklə dinləyərkən diqqət eyni anda iki yerə paylanır, eyni zamanda mərkəzləşir. Kiçik məktəblidə cari anda vizual və audial diqqət aktiv fonda çıxış edir. Dinlədiyini şərh etməklə şifahi nitqi aktivləşir. (1.1.1)

➤ Diskussiyaya qoşulur, dinləmə mədəniyyəti formalaşır, həmyoldaşının nitqini səbrlə dinləyir, növbə anlayışı, sıra mədəniyyəti təkmilləşib inkişaf edir. (1.1.2)

İbtidai siniflərdən dinləyib-anlama və danışma məzmun xətti şagirdlərdə müxtəlif informasiyaları təhlil etməyi, ümumiləşdirmə aparmağı, öz mövqeyini əsaslandırmağı inkişaf etdirir. Şagirdin müşahidə etdiyi şəkil, əşya, mənzərə və hadisə əsasında hekayə qurmağı öyrədir, sadə nitq etiketlərinin tanınması, işlənmə yerinin və məqamının anlaşılması, dialoqlarda görüşmə, təşəkkür və üzrxahlıq etiketlərindən istifadə olunmasını təmin edir. Dilə köməkçi vasitələrin – sadə jest və mimik hərəkətlərin işlənmə məqamının müəyyənəşdirilməsini, kiçikhəcmli bədii mətnlərdəki fikri ifadə edərək onlardan məqsədəuyğun şəkildə istifadə olunması bacarıqlarını inkişaf etdirir.

Dinləmə dərslərinin təşkilində şagirdləri sual verməyə, öz mövqeyini bildirməyə təşviq etmək önəmlidir. Şagirdlər sadəcə yeni bilik əldə etmək üçün deyil, həmçinin başa düşdüklerini göstərmək üçün də qarşılıqlı suallar verə bilərlər. Biz şagirdlərin verdiyi suallar vasitəsilə onların dinləmə-anlama qabiliyyətlərini dəyərləndirə bilərik.

III sinif Azərbaycan dili təlimində “Oxu” məzmun xətti üzrə psixoloji təhlil zamanı bu nəticələri əldə etdik:

➤ Qeyri-verbal kommunikasiya vasitələri oxu prosesinin ifadəli, ahəngdar qurulmasına kömək edir. Səs tonu, intonasiya vasitəsilə şagirdin nitqi daha aydın, bəlağətli və axıcı qurulur. Ekspressiv nitq bacarıqları aparıcı rol oynayır. (2.2.1)

➤ Şagirdə zaman, məkan təsəvvürləri formalaşır. Zaman, məkan olaraq hadisəni qavraya, dərk edə bilirlər. Şagird eyni zamanda mətdə baş vermiş hadisələr ardıcılığını alqoritm üzrə müəyyənləşdirə bilir. (2.2.2)

➤ Şagirdə təhlil bacarıqları ön planda dayanır. Mətnləri üslubi, məzmun və digər aspektlərdən təhlil edə bilir. Şagird mətdə baş vermiş həqiqətlə xülyanı ayırd etməyi bacarır. Təlim zamanı müqayisə və fərqləndirmə bacarıqları daha da inkişaf edir. (2.2.3)

➤ Şagird mətdəki faktları təhlil, analiz və müqayisə edərək yeni biliklər, nəticələr əldə edir. Eyni zamanda səbəb və nəticə əlaqələrini müəyyənləşdirə bilir. (2.2.4)

➤ Şagirdin idrak proseslərindən olan təxəyyül yaradıcı və bərpəedici olmaqla inkişaf edir. Şagird əldə etdiyi bilikləri təcrübədə tətbiq edir. Dialoji mətni canlandırmaqla, öz təxəyyülünə əsaslanıb əlavələr edir. (2.2.6)

Məktəblilərin oxuyub-dərk etmə qabiliyyətinin təkmilləşdirilməsi cari təhsilin aparıcı məqsədlərindən biridir. Oxu mətnin axıcı oxunması ilə bərabər həmçinin mətdəki suallara adekvat cavab verməsi, mətnin aparıcı ideyasının aşkarlanması, mətdəki hadisənin gedişatını həyatla assosiasiya etmək bacarığı deməkdir. Bütün bu sadələşmələri oxuyub-dərk etmə prosesinin düzgün təşkili nəticəsində reallaşa bilər.

Oxu prosesinin düzgün təşkilində dərslərdə verilən mətnlər baza xarakter daşıyır. Mətnlə əlaqəli bildirilmiş fikirlər məktəblidə dinləmə və anlama bacarığını əlaqələndirməyə imkan yaradır. Həmçinin müəllimin məzmun standartlarını dərslərdəki mətnlər vasitəsilə həyata keçirir. Mətn üzrə iş vasitəsilə məktəblinin yaradıcı, mücərrəd, tənqidi təfəkkürünü və analitik düşüncəsini inkişaf etdirilir.

İbtidai sinif müəlliminin təlim fəaliyyətinə təsir edən amillər vardır ki, bunlardan biri də şagirdlərin dərslər müddətində hansı mövqedə olmasıdır.

Kurikulum təhsil sisteminin başlaması ilə tətbiq olunan fəal təlim metodları özünəməxsus terapevtik, korrektiv rola sahibdir. Fəal təlim zamanı kiçik yaşlı məktəblilərdə fənnə maraq oyatmaq, stimullaşdırmaq, tədqiqatla cəlb etmək, diskussiya və debatlarla tərəf müqabili kimi iştirak etmək onlarda nitqin və təfəkkürün inkişafına vəsibə olur. Fəal təlim digər adla interaktiv təlim metodları kimi adlanır. Bu metodlar vasitəsilə ilkin olaraq şagirdin idrak fəallığını formalaşdırılır. Kiçik yaşlı məktəblidə maraq göstərmək və öyrənmək istəyi yaranır. Bilikləri sərbəst şəkildə kəşf edərək əldə etmək onda öz güvəninin inkişafına səbəb olur. Yaradıcılıq, təşəbbüskarlıq, komandada işləmə bacarığı, əməkdaşlıq kimi yüksək bacarıqlara yiyələnir.

Səriştəli müəllim eyni zamanda pedaqoqdur. O təlim prosesini düzgün təşkil etməklə bərabər şagirdlərinin fərdi və inkişaf xüsusiyyətlərini bilməlidir. İndividual yanaşma müəllimdən psixoloji bilgilərinin olması ilə bərabər məktəblinin psixologiyasını öyrənməyi və bundan məharətlə istifadə etməyi tələb edir. Sözsüz ki, Azərbaycan dili proqramı, dərslər və materialları hazırlanarkən yaşamüvafiqlik prinsipi, yaş və inkişaf psixologiyasının norma, tələblərinə xüsusi diqqət yetirilir. Belə ki, keyfiyyətli öyrənmə və təlim prosesi üçün şagirdin hafizə, diqqət, dərk etmə, təfəkkür, təsəvvür və nitqi yaşına paralel inkişaf etməlidir.

Təlim prosesində motivasiya əvəzsiz rola sahibdir. Motivlər məktəblinin təlim nailiyyətlərinə bilavasitə və bilvasitə olmaqla təsir edir. Motivlərin ön planda olması təlim fəaliyyətini və inkişafını şərtləndirir. Təlim fəaliyyətində rast gəldiyimiz müəyyən çətinliklər məktəblidə müsbət təlim motivinin yoxluğu ilə əlaqədardır.

Ədəbiyyat

- 1) Nurullayeva Ü., Zahidova Ş., Bayramova İ., Xanaliyeva A., Məhyəddinova K. (2022) Azərbaycan dili (3-cü sinif üçün dərslər). Bakı, Radius MMC, 104 s.
- 2) Nurullayeva Ü., Zahidova Ş., Bayramova İ., Xanaliyeva A., Məhyəddinova K. (2022) Azərbaycan dili (3-cü sinif üçün metodik vəsait). Bakı, "Tuna" QSC, 208s.
- 3) Qədirov Ə.Ə. Yaş psixologiyası. B., 2008. -386 s.
- 4) Эльконин Д.В. Детская психология. М., 2016. -256 с.
- 5) Кондрашенкова Т.А. Подготовка учителя к работе по развитию логического мышления младших школьников в контексте нового стандарта. //Актуальные вопросы профессиональной подготовки современного учителя начальной школы. 2016. №3. — С. 138-144.

Психологические подходы в анализе содержательных норм азербайджанского языка 3 класса

Резюме

В данной статье речь идет о психологическом анализе содержательных стандартов азербайджанского языка. При реализации стандартов содержания учащийся приобретает новые знания, навыки и привычки. Параллельно с приобретением новых знаний происходит дальнейшее совершенствование познавательных, коммуникативных и психомоторных навыков учащегося. Параллельно с поступлением в школу мышление и речь маленького школьника развиваются во взаимосвязи друг с другом. Приобретая определенную информацию, знания и навыки, учащиеся развивают свое мышление. Правильное понимание учебного материала младшими школьниками связано с мышлением. Опытные преподаватели помогают учащимся обучать способам обучения. В то же время они способны искать, исследовать и развивать умение решать проблемную ситуацию.

Ключевые слова: стандарт содержания, Учебники азербайджанского языка, психологический подход, анализ стандартов, развитие речи, учебный план, активное обучение

Psychological approaches in the analysis of content standards of the 3rd grade Azerbaijani language

Summary

The correct understanding of educational materials by young schoolchildren is related to thinking. Experienced teachers guide students in teaching ways to learn. At the same time, they are capable of searching, researching, and developing the ability to solve a problem situation. The correct understanding of educational materials by young schoolchildren is related to thinking. Experienced teachers guide students in teaching ways to learn. At the same time,

they are capable of searching, researching, and developing the ability to solve a problem situation. The correct understanding of educational materials by young schoolchildren is related to thinking. Experienced teachers guide students in teaching ways to learn. At the same time, they are capable of searching, researching, and developing the ability to solve a problem situation. The correct understanding of educational materials by young schoolchildren is related to thinking. Experienced teachers guide students in teaching ways to learn. At the same time, they are capable of searching, researching, and developing the ability to solve a problem situation.

Key words: content standart, Azerbaijani language textbooks, psychological approach, analysis of standarts, speech development, curriculum

Rəyçi: dos. S. Abbasova